

„Zbroje a odění potřebí jest...“

Čtyři texty ze 16. století týkající se tureckých válek,
s přihlédnutím k válce patnáctileté

Ondřej Švehelka

“ARMS AND GARB ARE REQUIRED...” FOUR TEXTS FROM THE 16TH CENTURY ON THE TURKISH WARS, TAKING ACCOUNT OF THE FIFTEEN YEARS' WAR

This study focuses on four works from the 16th century dealing with the issues surrounding the struggles against the Ottoman Empire, which come under the category of military-political admonitions. The objective is to analyse several parts of them and to attempt to compare them.

KEYWORDS:

Fifteen Years' War; ways of preparing the Christian military against the Ottoman Empire; *Tažení proti Turku* (Campaign Against the Turk); Ogier Ghiselin Busbecq; Zikmund Chotek of Chotkov; Lazar Schwendi

Turecká expanze se ve své době stala předmětem úvah politiků, diplomatů, vojevůdců, učenců i prostých lidí, přišli-li s ní nějakým způsobem do styku. Mnozí hledali příčinu dosavadních neúspěchů v boji s osmanským nepřítelem, snažili se analyzovat jeho strategii a taktiku a konečně předkládali návrhy, o nichž se domnívali, že povedou k obratu na bojištích a definitivnímu vítězství křesťanských zbraní. Chtěl bych v rámci své studie představit čtyři práce, vzešlé z takovýchto úvah, psané českým jazykem (případně do češtiny přeložené), které nám napomohou utvořit si představu o tom, jak na danou problematiku nahlíželi jejich autoři a odtud — alespoň zčásti — lidé 16. století. Důraz přitom kladu na patnáctiletou válku (1593–1606/1608), konflikt, jímž vyvrcholil střet habsburské monarchie, respektive západokřesťanské civilizace, s Osmanskou říší v této době; o jejím průběhu krátce pojednám v následujícím odstavci. Závěrečným srovnáním se pokusím odpovědět na otázku, zda se písemnosti tohoto žánru (vojensko-politických napomenutí) alespoň v některých aspektech lišily, či zda je můžeme bez výhrad umístit do jedné řady. Odtud také plyne výběr oněch čtyř spisů, charakterizovaných v následujících řádcích. Patnáctiletá válka, popřípadě předcházející protiturecké boje, zde pak hrají roli pozadí, na němž se jejich vznik odehrával, a tudíž je třeba si tento kontext patřičně uvědomit.¹

1 K recepci osmanského nebezpečí českými intelektuály Marie KOLDINSKÁ — Ivan ŠEDIVÝ, *Válka a armáda v českých dějinách. Sociohistorické črty*, Praha 2008, s. 198–207. K protiturecké propagandě a roli osmanského nebezpečí v raně novověké české společnosti *tamtéž*, s. 318–328. Za formu recepcce můžeme považovat též vliv tureckého ohrožení na šlechtickou reprezentaci, čímž se v rámci své dizertace zabýval Vítězslav PRCHAL,

Po drinopolském míru, uzavřeném roku 1568, zavládl v Uhrách relativní klid, narušovaný pouze občasnými střety na věčně neklidné vojenské hranici, pásmu oddělujícím habsburská území od osmanských. Nová eskalace přišla po konci války Osmanské říše proti Persii (1590) — patnáctiletá válka propukla naplno po neúspěšném tureckém útoku na pevnost Sisak v červnu 1593. Ačkoli se mnozí současníci domnívali, že přišel rozhodující okamžik křesťansko-muslimského zápasu, měl konflikt nakonec poziční charakter, kdy převažovala obléhání,² zatímco došlo pouze k jediné velké polní bitvě, a to u Mezókeresztesze v říjnu 1596, která skončila tureckým vítězstvím, avšak bez většího vlivu na další průběh války. Zvrat v patové situaci přineslo až povstání Štěpána Bočkaje, které v konečném důsledku vedlo k uzavření žitvatorockého míru v listopadu 1606 (císař Rudolf II. smlouvu ratifikoval až o dva roky později po libeňském míru, což však na její faktické platnosti nic neměnilo).³ Osmanská říše poté zabředla do dalšího konfliktu s Persií, zatímco habsburskou monarchií čekala třicetiletá válka, a proto vojenská hranice zažila další velké boje, a tentokrát již opravdu rozhodující, až ve druhé polovině 17. století. Jsem toho názoru, že právě díky své nerozhodnosti patnáctiletá válka možná poněkud vypadla z našeho historického povědomí, respektive splynula s tureckými válkami 16. století v jeden celek, protože tento pojem není příliš znám.⁴

Válka, zbraně a zbroj v reprezentačních strategiích české a moravské aristokracie v letech 1550–1750, dizertační práce Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 2012, zvláště s. 130–148 a 285–306. Mnoho odkazů na další, starší i novější zahraniční literaturu k osmanské problematice lze nalézt v příručce Klaus KREISER, *Der Osmanische Staat 1300–1922*, München 2008.

- 2 Tato skutečnost mimochodem představuje důkaz pro tezi významného britského historika G. Parkera o celkové převaze obléhání nad bitvami v raně novověkém západním vojénství. Jde o klíčový bod jeho teze o vojenské revoluci, v české vojenské historiografii, jak se domnívám, stále k její vlastní škodě nedocenené: Geoffrey PARKER, *The military revolution. Military innovation and the rise of the West, 1500–1800*, Cambridge 1996.
- 3 Vídeňská smlouva, uzavřená mezi Bočkajem a arciknížetem Matyášem již v červnu, vešla v platnost právě okamžikem uzavření míru Habsburků s Osmany.
- 4 K patnáctileté válce Vojtech DANGL — Vojtech KOPČAN, *Vojenské dějiny Slovenska. II. zväzok. 1526–1711*, Bratislava 1995, s. 34–42; Josef JANÁČEK, *Rudolf II. a jeho doba*, Praha — Litomyšl 1997, s. 321–338; Vojtech KOPČAN — Klára KRAJČOVIČOVÁ, *Slovensko v tieni polmesiaca*, Martin 1983, s. 55–71; Vojtech KOPČAN, *Turecké nebezpečenstvo a Slovensko*, Bratislava 1986, s. 91–111; Václav VEBER — Milan HLAVAČKA — Petr VOREL — Miloslav POLÍVKA — Martin WIHODA — Zdeněk MĚŘÍNSKÝ, *Dějiny Rakouska*, Praha 2010, s. 262–264; Pavel MAJOR — Petr KLUČINA (edd.), *Vojenské dějiny Československa. II. díl (1526–1918)*, Praha 1986, s. 22–23 a 48–51; Petr VOREL, *Velké dějiny země Koruny české. Svazek VII. 1526–1618*, Praha — Litomyšl 2005, s. 401–404. Ke vztahům habsburské monarchie s Polskem a Ruskem za patnáctileté války Josef MACŮREK, *Zápas Polska a Habsburků o přístup k Černému moři na sklonku 16. stol.*, Praha 1931; Jiří PROCHÁZKA, *Habsburská monarchie a státy východní Evropy v obraně proti Turkům na konci 16. století*, Časopis Matice moravské 108, 1989, s. 257–273. K osmanské armádě Klaus KREISER — Christoph K. NEUMANN, *Dějiny Turecka*, Praha 2010, s. 74–78.

SPIS PRVNÍ – TAŽENÍ PROTI TURKU

Patnáctiletá válka oživila diskuse o cestách, jakými by bylo vhodné ubírat se ke konečnému vítězství nad „dědičným nepřítelem všeho křesťanstva“, součástí kteréhožto trendu se stalo i vydávání starších úvah na toto téma. Spadá sem také krátký spisek *Tažení proti Turku: sv. víry křesťanské úhlavnému i našich životuov nepříteli*, jehož původ třeba hledat nejspíše v době kolem roku 1518, kdy probíhaly (nakonec neúspěšné) papežské přípravy na velkou křížovou výpravu. Právě tehdy spatřil světlo světa spíše satirický text *Anschlag eines zugs wider die Türken* a jeho český ekvivalent *Předmluva z spisu latinského vyložená, co nyní v městě Římě o Turcích na obecním sněmě jednáno bylo*, vzešlý z bratrské tiskárny Mikuláše Klaudyána.⁵ Tento text vyšel v průběhu 16. století ještě pětkrát⁶ pod prve uvedeným názvem, přičemž pro mé účely posloužil exemplář z roku 1543, pocházející snad ze staroměstské tiskárny Jana Severýna mladšího.⁷ Vydavatel Alexandr Oujezdecký připsal autorství Michalu Konstantinovicovi z Ostrovice, jehož paměti vydal, nicméně spisek patrně vychází z akt lateránského koncilu v roce 1517, jenž jednal o zamýšlené kruciátě, a proto je na místě domněnka, že konkrétního autora vypátrat nelze.⁸

Již samotný úvod textu dává tušit, že bude klást důraz na to, jak by k protitureckému úsilí mohla přispět církev — a skutečně, autor sděluje, že na shromáždění v Římě (bezesporu lateránském koncilu) padl návrh, aby byl z každého kláštera vydán jeden statný mnich, díky čemuž by mohlo vzniknout vojsko o 144 000 mužích. Tím však výpočet nekončí, protože se přidává požadavek, aby totéž rozhodnutí bylo

5 Tomáš RATAJ, *České země ve stínu půlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí*, Praha 2002, s. 142–143. K německému spisku Carl GÖLLNER, *Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts I*, București — Berlin 1961 (konkrétní položky v rámci tohoto soupisu viz T. RATAJ, *České země*, s. 305, pozn. 212). *Předmluva* nejspíše není přímým překladem *Anschlagnu*, pravděpodobně oba spisy vycházely ze stejného zdroje. Srov. Amadeo MOLNÁR, *Návrh na úpravu evropského hospodářství, vyšlý z bratrské tiskárny r. 1518*, *Kostnické jiskry* 34, 1949, s. 3.

6 V letech 1543, 1545, 1565, 1581 a 1594.

7 *Tažení proti Turku: sv. víry křesťanské úhlavnému i našich životuov nepříteli. Jakým by způsobem před [se] vzato býti mělo. A kde by se lid válečný a naň peníze a k tomu děla vzíti měli. Tuto krátce sepsáno*, Staré Město pražské, Jan Severýn mladší (?), 1543. Národní knihovna České republiky, Oddělení rukopisů a starých tisků, sign. 54 E 64/přív. I. K činnosti a produkci severýnské tiskárny Mirjam BOHATCOVÁ, *Otázky nad publikační činností pražských Severinů*, *Listy filologické* 109, 1986, č. 2, s. 97–115; Karel CHYBA, *Slovník knihtiskařů v Československu od nejstarších dob do roku 1860. Příloha Sborníku Památníku národního písemnictví*, Strahovská knihovna (I-1966), s. 236; Pavel SPUNAR, *Příspěvek k dějinám severýnské tiskárny v Praze*, *Časopis Národního musea* 122, 1953, s. 56–61; Zdeněk V. TOBOLKA, *Dějiny československého knihtisku v době nejstarší*, Praha 1930, s. 26–34; Emma URBÁNKOVÁ, *Na okraj studia českých prvotisků*, *Ročenka Státní knihovny ČSSR v Praze* 1967, Praha 1969, s. 73–110; TÁŽ, *Několik poznámek k českým prvotiskům*, *Ročenka Státní knihovny ČSSR v Praze* 1962–1963, Praha 1964, s. 80–94; Josef VOLF, *Dějiny českého knihtisku do roku 1848*, Praha 1926, s. 27 a 36.

8 T. RATAJ, *České země*, s. 143.

uplatněno i na městske a vesnické fary, údajně desetkrát početnější: „Summa summarum, z každého kláštera jeden a z každé fary jeden muž aby vydán byl. Učiní pětkrát sto tisíc a čtyry tisíce mužov.“⁹

Druhá část pojednání se zabývá otázkou financování takové armády. Pisatel navrhuje, aby se o toto břemeno podělili všichni křesťané, přičemž opět vychází od klášterů a předpokladu, že v každém z nich přebývá průměrně třicet osob, duchovních i světských; přispěla-li by každá jednou týdně, „to jest toliko v sobotu jeden peníz německý neb vídenský“, pak bude ze všech klášterů ročně vybráno 748 400 uherských zlatých. Při uplatnění stejného pravidla na fary, kde žije průměrně tři sta osob, se dohromady z nich i z klášterů za rok vybere 18 468 800 uherských zlatých. K tomuto základnímu množství by se měly přidat další částky vybírané od vrchností a jejich služebnictva, tedy lidí spadajících nikoli pod farní kostely, ale pod panské kaplany, dále od bohatých měst (Benátky, Norimberk či Florencie) a samozřejmě také od židů. Mimoto by měl „jeden každý král, kníže, hrabě, pán a každé říšské město“ mít povinnost poskytnout jedno dělo: „Ó jak znamenitý počet proti takovým nepřátelom Turkuom děl byl by tu nalezen.“¹⁰

Každý hospodář by měl onen „peníz téhodní aneb sobotní“ vybírat od své čeledě, popřípadě jej platit za ni a poté jí ho strhávat ze mzdy. Peníze by pak ve městě odevzdával vybrané důvěryhodné osobě, pověřené jejich shromažďováním. Z povinnosti platit tuto týdenní berni by nebyl vyňat nikdo, bez ohledu na stav, pohlaví či věk.

Dalším krokem v přípravě tažení „na toho víry svaté křesťanské úhlavného nepřitele“ by měla být „jednota a svornost všech křesťanuov a zvláště vrchností, jako králuov a knížat a pánuov znamenitých etc.“¹¹ Mimo vyjádření tohoto spíše zbožného přání autor také navrhuje sjednotit a uvést do pořádku váhu a jakost všech zlatých i stříbrných mincí, jakož i razit speciální mince určené přímo pro potřeby kampaně. Všechna tato opatření, tedy shromažďování lidí a peněz na válku s Turky podle výše naznačených pravidel, by křesťanstvu nebyla na obtíž, zvláště pokud by se tak podařilo dosáhnout znovuzískání ztracených zemí: „Kupci křesťanští mohli by z jedné země do druhé svobodně jeti a svá kupectví provozovati. Cla všecka náležitá králuom, knížatuom, pánuom i měšťanuom množila by se, koření i jiné všecky věci kupecké mohly by všecky v slušném trhu kupovány býti k užitku všem chudým lidem.“¹²

V závěrečné části svého krátkého pojednání se neznámý autor zamýšlí nad směry, kterými by se křesťanská vojska měla na své protiturecké tažení vydat. Navrhuje, aby císař, respektive španělský král, vytáhl spolu s Portugalci a maltézskými rytíři do severní Afriky, Francouzi a Angličané do východního Středomoří, říšská a česká vojska na Balkán, Poláci a Litevci do Valašska, Rusové do Černomoří a tak podobně. Všechny armády by samozřejmě měly koordinovat svou činnost a navzájem se podporovat: „To a takové tažení křesťanské, když by bylo učiněno, tak aby vojsko jedno o druhém, o třetím i čtvrtém vědomost mělo, byla-li by toho potřeba, aby jedni druhým mohli retuňk dáti a zase se rozjeti, tím zpuosobem mohli by Turku velikou učiniti škodu,

9 *Tažení*, fol. AIII.

10 *Tamtěž*, fol. AIII–AIV.

11 *Tamtěž*, fol. B.

12 *Tamtěž*, fol. B.

neb jej zahrnutí někam za moře, aneb snad (byla-li by Boží vůle v tom) i přemoci a vykořevení. Vůle Boží v tom byla by a jest, jediné kdybychom my vůli naši s volí Boží srovnali, jeho se báli a jeho milosti s.[vaté se] pokořili.“¹³

SPIS DRUHÝ – NAPOMENUTÍ A RADA O SPRÁVNÉM TAŽENÍ ANEH HOTOVENÍ SE PROTI TURKU

Roku 1554 přednesl císařský diplomat a přední znalec tureckých poměrů Ogier Ghiselin Busbecq k říšskému sněmu řeč o nutnosti boje proti Osmanské říši, která se stala základem jeho napomenutí *De re militari contra Turcam instituenda consilium*, přeloženého v roce 1584 do češtiny Danielem Adamem z Veleslavína a Janem Kocínem z Kocínětu, kteří je vložili do díla *Politia historica coby Naučení aneb radu jednoho slavného, vznešeného a zkušeného muže o tom, kterak by tažení a válka proti úhlavnímu, dědičnému a krve křesťanské nejžiznivějšímu nepříteli Turku, pro obhájení náboženství, hrdel i statkův předsevzata býti měla*.¹⁴ O deset let později titíž vydavatelé zařadili tento text do druhého dílu kroniky Hanse Löwenklaua von Amelbeurn pod názvem *Napomenutí a rada o správném tažení aneb hotovení se proti Turku*, kterážto verze posloužila jako pramen pro mé bádání.¹⁵

Své pojednání začíná Busbecq upozorněním na to, že turecké nebezpečí představuje pro křesťanstvo reálnou hrozbu: „Nejukrutnější a nejlítější křesťanský nepřítel Turek, podmaniv sobě nesčíslný počet rozličných národův, popleniv mnohá království a zmordovav množství králův, přes jejich zříceniny a těla cestu sobě k nám propravil a bránu otevřel, a již k hrdlu a k srdci nejmilejší vlasti naší obnažený a krvavý meč svůj přiložil.“¹⁶ Jako humanistický autor užívá světskou argumentaci a nestrání se kritiky skutečnosti, že křesťané si tuto reálnost odmítají připustit, čímž ohrožují nejen sami sebe, ale také své potomky, kteří mohou být kvůli tomu v budoucnu vydáni

13 *Tamtéž*, fol. BIII.

14 T. RATAJ, *České země*, s. 145–147. K zahraničním vydáním Busbecquova napomenutí C. GÖLLNER, *Turcica II*, București — Baden-Baden 1968 (konkrétní položky viz T. RATAJ, *České země*, s. 305, pozn. 221 a 222). K Busbecquovi J. JANÁČEK, *Rudolf II.*, s. 30; *Ottův slovník naučný IV*, Praha 1891, s. 974. Vydavatelé nezařadili Busbecquův text do oněch děl náhodou, neboť posloužil jejich argumentaci proti špatné správě vojenských záležitostí v českých zemích. O Kocínovi v této souvislosti Jaroslav PÁNEK, *Der Entwurf auf die Eingliederung der böhmischen Städte in den antiosmanischen Kampf aus dem Ende des 16. Jahrhunderts*, in: Karel Herman — Jozef Vladár (edd.), *Rapports, co-rapports, communications tchécoslovaques pour le Ve Congrès de l'Association internationale d'études du Sud-Est Européen*, Prague 1984, s. 173–188; TÝŽ, *Úloha předbělohorské Prahy v obraně proti osmanské expanzi*, *Documenta Pragensia* 6, 1986, s. 150–181.

15 Ogier Ghiselin BUSBECQ, *Napomenutí a rada o správném tažení aneb hotovení se proti Turku*, Staré Město pražské, 1594, s. 329–385. NK ČR, Oddělení rukopisů a starých tisků, sign. 54 H 5349. Löwenklauova kronika sice nedávno vyšla v moderní edici (Eduard PETRŮ — Jana KOLÁŘOVÁ — Tereza KOHOUTOVÁ (edd.), *Johannes Löwenklau: Kronika nová o národu tureckém*, Olomouc 2013), nicméně Busbecquův text v ní není obsažen.

16 O. G. BUSBECQ, *Napomenutí*, s. 330.

všanc krutému nepříteli, v jehož slitování či ochotu dodržovat uzavřené smlouvy, natož pak v to, že jeho hlad po nových územích bude někdy nasycen, nelze v žádném případě věřit. Upozorňuje též na to, že zatímco křesťanští vládci „obyčej mají pro kus drnu země aneb pro hrst prstí, hned od začátku rodův až do nejposlednějších potomkův, ustavičné války mezi sebou vésti a beze vší lítosti a milosti proti sobě bojovati,“¹⁷ tak osmanští sultáni trpělivě a postupně rozšiřovali a upevňovali svá panství a nyní již stojí na samém prahu křesťanského světa. Podotýká také, že Turci nejsou stejní jako Vandalové, Hunové, Tataři a další kočovné kmeny, které sice poplenily mnoho zemí, ale brzy zase odtáhly pryč: „[...] kdež [Turek] jednou vstoupí svou nohou a znamení nějaké svých šlépějí udělá, nikdy se odtud vysaditi a vyhnati nedopustí.“¹⁸

Na otázku, co je tedy potřeba udělat k odstranění tureckého nebezpečí, odpovídá autor stručně a jasně: „Zbroje a odění potřebí jest; potřebí jest boje a nástrojův válečných proti boji a moci. Bez války a bojovných nástrojův nic se v této příčině dobře způsobiti nemůže. Tou jedinou pomocí vlast naši ohraditi a upevniti, aneb všickni do posledního zahynouti musíme.“¹⁹ Je přesvědčen, že křesťané mají dostatek lidí, koní, peněz, zbraní i všech dalších potřeb k vedení války; nedostává se jim toliko vůle k tomu, postavit se Turkům na řádný odpor dříve, než bude pozdě. Také musí prosit o pomoc Boha, ovšem ten jim nepomůže, pokud se křesťané nebudou snažit: „Musíš zhůru vstáti, zbroj a zbraň vzíti, s ní se obíрати, zacházeti a v tom se, jak by ji proti nepříteli dobře užíval, učiti a cvičiti. [...] Tak oděný a k boji přihotovený žádej od Boha pomoci, a pln jsa dobré naděje vytáhni proti nepříteli do pole a postav se v šiku.“²⁰

Busbecq dále připouští, že mnozí namítnou, že křesťané již v minulosti proti Turkům často bojovali a snažili se je přemoci silou, ale většinou bez úspěchu. Na tuto námitku odpovídá, že se ona vojska neskládala ze zkušených a dobře vycvičených vojáků, ale především z lidí k boji nezpůsobilých, které přilákala hlavně vidina drancování a smilstva. Pak se nelze divit porážkám, jaké utrpěla od ostřílených a disciplinovaných osmanských armád, a proto zvažuje, jací vojáci by měli na nepřítel vytáhnout. Předně stanoví, že by neměli pocházet z ciziny, neboť vojsko je nutno shromáždit rychle, a dále považuje za nutné vybírat z těch, kteří jsou bojeschopní, ty nejdisciplinovanější a fyzicky nejzdatnější: „Za kteroužto příčinou dobré jest, aby zvykl řemeslu hmotnému, hrubému a robotnému, ne tomu, kteréž by sedě na verkšatu aneb na stoličce dělal; aby raději byl sedlák nežli měšťan, horák nežli z kraje, chudý nežli bohatý.“²¹ Takto vybraného rekruta je nutno pilně cvičit ve všech bojových činnostech a neustále prohlubovat jeho disciplínu a morálku, a konečně mu vyplácet řádný žold, aby neměl příčinu k loupení. A stejně tak velitelé musí být vybráni ze zkušených válečníků, aby mohli nováčkům poskytnout náležitý výcvik a šli jim příkladem.

Coby vzdělaný humanista Busbecq poukazuje na příklady starých Řeků a Římanů, kteří se nebáli překážek a prosazovali opatření, která považovali za správná, jakkoli

17 *Tamtěž*, s. 333.

18 *Tamtěž*, s. 334.

19 *Tamtěž*, s. 335.

20 *Tamtěž*, s. 337.

21 *Tamtěž*, s. 342.

byla obtížná a nepříjemná, či bez otálení vytahovali do pole, kdykoli jim hrozilo nebezpečí. Zde se vrací k výše naznačenému způsobu vybírání a cvičení vojáků, o němž tvrdí, že nepředstavuje nic nového, ale naopak návrat k systému, který s úspěchy aplikovali v dávných dobách Římané. Proto následuje několikastránková citace z díla římského spisovatele Vegetia, jenž se zabýval právě problematikou římského vojenství. Vegetius v Busbecgově podání tvrdí, že „Římané ničímž jiným všeho světa sobě nepodmanili, než toliko cvičením v zbroji, kázní vojenskou a častým užíváním války. [...] prospívalo a pomáhalo nám mladého, důmyslného a vtipného drába volení, právům a řádům vojenským vyučení, v kázní každodenní cvičení a utvrzení; [...] lenivých a zahálčivých přísné trestání.“²² Radí, aby byli noví vojáci vybíráni ze selského lidu, přivyklého na tvrdou práci, na horko i zimu, jenž je skromný, upřímný a méně se bojí smrti.

Dále se domnívá, že by měli být vybíráni mládenci v co nejnižším věku, neboť pak se rychleji a lépe naučí vojenskému řemeslu a nebudou mít strach z nepřítele. Také je nutno brát ohled na tělesnou kondici nováčků: „A protože mládenec, kteréhož k boji oddati a vzítí chceme, má mít oči bedlivé a neospalé, krk spanilý a rovný, prsy široké, plece zavázalé a svalovité, prsty silné a mocné, ramena obdýlná, břicho skrovné a malé, stehna tenká, lejtky a nohy zbytečným massem nevycpané, ale tvrdostí nervův a žíl svalené a jako svázané.“²³ Konečně se klade důraz na to, jakým řemeslem se zabývají „v civilu“ — vhodní jsou například kováři či řezníci, zkrátka takoví, kteří se věnují těžké práci, což je předurčuje k vojenské službě. Dále je zapotřebí, aby se vojáci neustále cvičili v boji a přivykali obtížné práci i jakémukoli počasí.

Stručně řečeno, Busbecq cituje Vegetia především proto, aby podtrhnul a rozvedl to, co již sám o výběru a cvičení rekrutů tvrdil výše. Je jasné, že antické příklady mají za cíl dodat jeho argumentům patřičnou váhu, pakliže by nestačilo, že byl mužem, jenž nad jiné vynikal svým přehledem a znalostí tureckého prostředí. Nicméně využívá svou tureckou zkušenost, aby vysvětlil, jak funguje vojenské zřízení u nepřítele, s nímž se křesťané musejí utkat. A proto popisuje, jak „Císař turecký každého roku vysílá jisté lidi do rozličných krajin, aby z dítek křesťanských mužského pohlaví vždycky třetího aneb čtvrtého požádali a brali.“²⁴ Z těchto dětí se ty nejzdatnější stávají služebníky na sultánově dvoře či dvorech nejvyšších úředníků, ostatní jsou „propůjčovány“ obyvatelům, jimž také slouží. Jakmile přijde čas, jsou mladíci, mezi tím již plně oddaní islámu, povoláni do vojenské služby a podrobují se intenzivnímu výcviku, aby se časem a po nabytí bojových zkušeností mohli stát plnohodnotnými janičáry. Busbecq dochází k závěru, že celý systém výchovy a výcviku janičárů vychází z toho, co se již uplatňovalo ve starověkém Římě, a je pouze doplněn o některé specificky turecké prvky, zvláště pak věrnost „náboženství Machometovu“. Budoucí janičáři si musejí již od útlého věku zvykat na tvrdé podmínky a těžkou práci a jejich tělo i duch jsou utužovány každodenním cvičením a posilováním náboženského přesvědčení; to vše pod vedením zkušených a spolehlivých mistrů.

Následně autor staví turecký systém do ostrého kontrastu s tím, jak se formují vojenská v křesťanských zemích — bezesporu naráží především na neefektivní žoldnéřské

22 *Tamtéž*, s. 357–358.

23 *Tamtéž*, s. 361–362.

24 *Tamtéž*, s. 371.

armády, jež se nákladně a dlouho sestavují z vojáků ze všech koutů Evropy. Proto vyzyvá, aby si křesťané v zájmu zachování svých hrdel a statků vzali z Turků (případně starých Římanů) příklad — a to dříve, než bude pozdě. Pročež stupňuje svůj apel, aby přestali otálet a začali se neprodleně učit válečnému umění, aby nelitovali vynaloženého času, úsilí a prostředků, díky čemuž dosáhnou Božího požehnání. Zajímavý je také jeho návrh na vytvoření stálé armády, k němuž dospěl téměř celé století před jejím skutečným zavedením v habsburské monarchii: „[...] to obmejším a k tomu vedu, aby pevný a stálý základ aneb grunt ustavičného vojska založen byl. [...] Nepřestávejme od toho předsevzetí, dokudž přinejmenším (ku příkladu to mluvím) mimo jiné pořádné a obyčejné pomoci a vojska dvanácti tisíc lidu pěšího z našich domácích krajanův a měšťanův vybraného, dobře oděného a vycvičeného míti nebudeme.“²⁵ S takovým vojskem budou schopni úspěšně čelit nenadálým tureckým vpádům, sami pak dokážou vtrhávat na jejich území a ostatní země jim nebudou váhat přijít na pomoc, když uvidí, jakou sílu mají k dispozici.

Busbecq své naučení zakončuje mírně ironicky, a sice tvrzením, že nebudou-li křesťané bojovat, tak jediné, co mohou udělat pro zachování holých životů, je opustit své země a nechat je Turkům, bez ohledu na vlastní ponížení. „Ale proč se máme přechystávat? Proč obydlí a vlast svou opustiti, nevědouce, kam vandrovati? Bojujme raději, a kterýchž nám pomoci a obran k zachování a obhájení našemu Pán Bůh štědře podávati a dobrotivě propůjčovati ráčí, ty s ochotností vděčně přijímejme a snažně jich požíváme. Sáhňeme živě k zbroji a statečně vezměme válku před sebe, v kteréžto nám po Bohu jediná pozůstává naděje, tak jakž sluší na naši ctnost a zmužilost a jakž to od nás míti chce netoliko velikost hrozného nebezpečnosti, ale i strach konečného zahynutí a zhouby, kteráž jest za dveřmi, anobřž téměř na hrdlích našich nám leží.“²⁶

SPIS TŘETÍ (INSTRUKCÍ VOJANSKÁ), SPIS ČTVRTÝ (DISCURS O BĚHU VÁLEČNÉM) A JEJICH VZÁJEMNÁ KOMPARACE

Závěrem bych chtěl v nejzákladnějších obrysech představit ještě dva texty a poté je podrobit srovnání s díly předchozími. Prvním je *Instrukcí vojanská* od Zikmunda Chotka z Chotkova, zkušeného velitele a účastníka válek proti Turkům, jenž byl zemským sněmem, který roku 1593 organizoval zemskou hotovost pro tažení do Uher, pověřen (mimo provádění mustruňků v Plzeňském, Prácheňském a Podbrdském kraji) vypracováním instrukce pro to, jakým způsobem by měla být nadcházející kampaň vedena. Chotek předložil spis o sedmapadesáti artikulech rozdělených do dvou částí, které zahrnují zásady ctnostného života, nezbytné pro úspěch, a dále praktické otázky protitureckého boje. Právě ctnostný život považuje autor za klíčový předpo-

²⁵ *Tamtéž*, s. 379–381. Vlám Busbecq jistě nebyl prvním či jediným dobovým myslitelem, který se zaobíral vytvořením stálé armády, ovšem tato teze zaujme v souvislosti s jeho původem. Byla to právě oblast Nizozemí, kde se v poslední třetině 16. století základy stálých vojsk, která se v Evropě rozšířila po třicetileté válce, objevily jak na straně vzbouřivších se stavů, tak proti nim operující španělské flanderské armády.

²⁶ *Tamtéž*, s. 385.

klad získání Boží přízně vedoucí k vítězství, a proto odtud pramení kritika současného morálního stavu obyvatel českých zemí i křesťanstva obecně, kdy se mládež věnuje zahálce, místo aby se učila užitečným dovednostem, zvláště vojenskému řemeslu. Turky proto Bůh seslal coby trest za tyto poklesky. Kromě (takřka povinného, avšak z hlediska starého prostého vojáka nepochybně upřímně myšleného) morálního apelu se Chotek zamyslel nad konkrétními návrhy na zlepšení neodpovídajícího stavu zemské hotovosti, jehož byl při mustruňku osobně svědkem. Požaduje například zvýšení vyzbrojenosti obyvatelstva, důkladný výcvik rekrutů či jasné a nedělitelné velitelské pravomoci pro vojevůdce. Na další aspekty *Instrukcí vojanské* upozorím níže.²⁷

Autorem čtvrtého textu byl císařský vojevůdce vyznamenavší se v šedesátých letech 16. století a rádce Maxmiliána II., Lazar Schwendi. Jeho dílo, nazvané *Discurs o běhu válečném a ouřadech vojenských*, vydané v němčině roku 1593, ovšem česky až v roce 1618, se věnuje obecným otázkám armádní praxe a organizace, nicméně zahrnuje též krátkou kapitolu *O vojně proti Turku*, přičemž i na jiných místech probírá otázky tureckého nebezpečí. Již nyní předesílám, že Schwendi se ve svých názorech v lecčems od ostatních pojednávaných naučení odlišuje svým značně obezřetným a defenzivním přístupem.²⁸

Nyní se pokusím o komparaci představených děl, a to ve čtyřech aspektech — návrhů konkrétních opatření, ofenzivnosti či defenzivnosti, morálního apelu a celkového vyznění. Již víme, že autor *Tažení proti Turku* klade značný důraz na shromažďování rekrutů a financí z klášterů a far, přičemž dochází k velmi určitým číslům. Naproti tomu Busbecq ponechává otázku financování celkem stranou a soustředí se na člověka a jeho vůli klást odpor Turkům, odkud vychází jeho líčení výběru a výcviku rekrutů inspirovaného antickým Římem i Osmany. Pokud jde o *Instrukci vojanskou*, Chotek se výběru a výcviku rekrutů věnuje v rámci úvah o reformě zemské hotovosti, stejně jako jejímu financování. Například uvádí, že z každých deseti osedlých obyvatel má být k vojenské službě vybrán jeden, přičemž ti zbývající jej vybaví peněží

27 Chotkův spis (jeho celý, opravdu velmi dlouhý název zde neuvádím — čtenář si jej může snadno dohledat na uvedených webových adresách) ve své době zůstal pouze v rukopisu, nicméně vyšel v rámci edice *Sněmy české*: František DVORSKÝ (ed.), *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu. VIII. 1592–1594*, Praha 1895, s. 415–441, [http://kramerius.nkp.cz/kramerius/MShowPageDoc.do?id=5039006&mcp=&s=djvu&author=\[náhled 2. 11. 2014\]](http://kramerius.nkp.cz/kramerius/MShowPageDoc.do?id=5039006&mcp=&s=djvu&author=[náhled 2. 11. 2014]); <http://www.psp.cz/eknih/snemy/v080/1593-94/t015601.htm> [náhled 2. 11. 2014]. Dále k Chotkovi a jeho instrukci Ivo CERMAN, *Chotkové. Příběh úřednické šlechty*, Praha 2008, s. 37–55; František DVORSKÝ, *Dodatky a opravy k biografím starších spisovatelů a k starší české bibliografii*, Časopis Musea Království českého 58, 1884, s. 298–306, zde s. 299–301, <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowPageDoc.do?it=&id=10805080&picp=&idpi=27216689> [náhled 2. 11. 2014]; Marie KOLDINSKÁ, *Každodennost renesančního aristokrata*, Praha — Litomyšl 2001, s. 13; M. KOLDINSKÁ — I. ŠEDIVÝ, *Válka a armáda*, s. 201–203.

28 Lazar SCHWENDI, *Discurs o běhu válečném a ouřadech vojenských [...] od někdy M. Bartoloměje Havlíka Srnovce z Varvažova z německého jazyka na česko přeložený*, Nové Město pražské, Daniel Karel z Karlsperka, 1618, s. 89–93. NK ČR, Oddělení rukopisů a starých tisků, sign. 54 E 118. Dále též *Neue Deutsche Biographie* 24, 2010, s. 65–66, <http://www.deutsche-biographie.de/pnd118760130.html> [náhled 2. 11. 2014]; T. RATAJ, *České země*, s. 144.

na tři měsíce.²⁹ A konečně Schwendi vyzývá k úzkostlivému dodržování bitevního pořádku, neboť turecká taktika inklinuje ke lsti, kdy nepřítel předstírá útek, aby se pak mohl s veškerou silou na křesťany vrhnout: „A byť pak křesťané i na týž lid toho spolčení dotřeli, nemohouť vždy na koních nic svěsti, musíc se zase obracet, čímž jsou podnes více než jednou od Turkův poraženi.“³⁰

Při hodnocení druhého aspektu zjišťujeme, že autor *Tažení proti Turku* apriorně počítá pouze s ofenzívou — jakmile křesťané shromáždí své vojsko, tak toto jednoduše vytáhne proti Turkům v naznačených směrech. Busbecqův text naopak působí spíše (i když nikoli výhradně) defenzivně, ačkoli tato otázka zjevně nestojí v popředí jeho zájmu, protože úspěch dle něj spočívá především ve vlastní vůli lidí a řádné organizaci vojska. Výraznější kontrast však objevíme při srovnání Chotka se Schwendim: Zatímco Chotek jednoznačně preferuje útočný styl boje („Protož vždycky lépe jest proti Turku přes meze jeti, nežli ho doma dočkati, a pustíši nepřítelie svého jednou do země, jistě ho tak lehce nevyženeš, než s tvou velikou i zemí škodou i záhubou.“),³¹ Schwendi dává přednost uzavření míru a jeho udržení za každou cenu: „Krajiny a lidé křesťanští, Turku odolati nemohše, mnohém moudřejši učinili, když jsou s ním o tribut a jiné služebnosti časně jednali a se porovnali, tím způsobem svá panství v celosti a svobodě zachovavše, nežli oni, jenž nerovným a přílišně omylným odporem a bráněním k vyhlazení, aneb do cela jhu tureckému podrobení, přišli.“³²

Konkrétnost *Tažení proti Turku* se projevuje též v relativním upozaďování morálního apelu — jednota křesťanstva je vyžadována coby nezbytný předpoklad společné kampaně, a i zde dochází k praktickému požadavku sjednocení měny. V kontrastu s tím hraje apel významnou roli u Busbecqova pojednání, tolik zdůrazňujícího reálnost turecké hrozby a ze světských pozic kritizujícího křesťanskou nečinnost. Zde vynikne rozdíl mezi názory vlámského diplomata a starého vojáka Chotka, který mnoho artikulí *Instrukcí vojenské* rovněž zasvětil kritice křesťanského tábora, avšak do jejího centra postavil úpadek ctnostného života a z něj vyplývající Boží nepřízeň vedoucí k porážkám v poli.³³ Pokud jde o Schwendiho, již jsem poukázal na jeho pragmatismus, nicméně i on uznává potřebu protitureckého boje, není-li mu vyhnouti: „A protož ochranné a k defensi obranné vojny, kteréž někdo [...], a zvláště kteréž proti nevěřícím pohanům, i pro víru křesťanskou, před sebe vezme a vzítí musí, nejspravedlivější se býti pokládají [...]“³⁴

Celkové vyznění všech čtyř výše představených vojensko-politických napomenutí o způsobech křesťanské mobilizace proti tureckému nebezpečí je shodné v tom, že válku proti Osmanské říši považují logicky za spravedlivou, z čehož vyplývá buď explicitně řečená, nebo z kontextu vyplývající kritika vzájemných konfliktů křesťanských států o území a moc. Na tom není nic překvapivého, nicméně v jednotli-

29 F. DVORSKÝ (ed.), *Sněmy české*, s. 429, č. 34.

30 L. SCHWENDI, *Discurs*, s. 91.

31 F. DVORSKÝ (ed.), *Sněmy české*, s. 425–426, č. 25.

32 L. SCHWENDI, *Discurs*, s. 11.

33 Viz literaturu uvedenou v poznámce 27.

34 L. SCHWENDI, *Discurs*, s. 7.

vých textech nacházíme i prvky, které je odlišují od ostatních. V případě *Tažení proti Turku* je to jednoznačně ona až poněkud naivní konkrétnost navrhovaných opatření, v případě Busbecqově humanistický apel na člověka, jeho vůli a snahu čelit pohanům vlastními silami (a teprve poté za přispění Boha), zatímco v Chotkově *Instrukci vojenské* spatřujeme silný důraz na duchovní stránku boje (dosažení Boží přízně, a tedy i vítězství ctnostným křesťanským životem), a konečně úhelný kámen Schwendiho úvah tvoří pragmatismus, který v jistém smyslu působí, že z této skupiny nejvíce vyčnívají. Zde se dostávám k odpovědi na otázku položenou v úvodu: Tato napomenutí do jedné kategorie zahrnout můžeme, avšak nikoli bez silných výhrad, a to právě díky uvedeným odlišnostem a ne vždy shodnému důrazu na jeden a týž prvek. Tak tomu bezesporu je i u dalších soudobých textů dotyčného žánru, z nichž tyto můžeme považovat za jakýsi reprezentativní vzorek, neboť každý z nich vypovídá o jiném, řekněme sociálním a intelektuálním zázemí autora (neznámý, ovšem zjevně církevnímu prostředí blízký autor, vzdělaný a zcestovalý diplomat, ostřílený polní velitel a vysoce postavený vojevůdce), a tím i o jeho smýšlení a náhledu na tureckou problematiku.

RÉSUMÉ:

This study focuses on four 16th century Czech-language texts that deal with the Turkish wars, with special regard for the Fifteen Years' War (1593–1606/16108), which saw the culmination of conflicts between the Habsburg and the Ottoman Empire at that time. The first one is *Tažení proti Turku — Campaign Against the Turk* by an unknown author, evidently around 1518, but republished repeatedly over the next century. It deals with ways to raise and finance an army that is to campaign against the Turks and to deal them a decisive blow, placing the emphasis on monasteries from which to recruit sturdy monks and a general tax to be paid by all Christians without exemption. A similar issue is dealt with by the author of the second text, entitled *Napomenutí a rada o správném tažení aneb hotovení se proti Turku* — Admonition and advice regarding a just campaign, or Preparing for the Turk, Ogier Ghiselin Busbecq, an imperial diplomat and expert in Turkish affairs. This humanist scholar subjects previous military arrangements in Christian lands to criticism, contrasting them with the efficient Ottoman system. He is inspired by antiquity, and thus quotes a passage from a work by the Roman writer Vegetius, advocating that recruits should be sought at home and not abroad, properly trained, equipped and paid. Also of interest is his demand for a standing army, which he made almost a hundred years before it was introduced in the Habsburg Empire. The other two texts (*Instrukci vojenskou* — Through Military Instructions by Zikmund Chotek of Chotkov and *Discurs o běhu válečném* — Discourse on Wartime Operations by Lazar Schwendi) are described in the final part of the study, where I make a comparison of all four writings, through which I attempt to answer the question as to whether in the case of works of this genre (i.e. military-political warnings) and from this time (the Fifteen Years' War, which acts as the context, although some were written earlier and saw republication at the end of the 16th century) we can ignore their differences and place them in a single category.

Mgr. Ondřej Švehelka je doktorandem Ústavu českých dějin FF UK. Zabývá se českými dějinami raného novověku, zejména problematikou vojenství a státu habsburské monarchie v době vlády Marie Terezie, Josefa II. a Leopolda II. (svehel@seznam.cz).